

3. Дети с ограниченными возможностями: проблемы инновационных тенденций обучения и воспитания: Хрестоматия / Сост. Л.В. Калининкова, Н.Д. Соколова. – М., 2005., с.119

4. Программа специальных (коррекционных) образовательных учреждений IV вида (для детей с нарушениями зрения): Программа детского сада: коррекционная работа / Под ред. Л. И. Плаксиной. – М., 2003., с.78.

Ы.АЛТЫНСАРИН ШЫҒАРМАЛАРЫ – БҮГІНГЕ ҮЛГІ, ЕРТЕҢГЕ АМАНАТ

Шамшина Гүлнар Балғақызы,

Казиева Айгүл Айтқожақызы,

«Қостанай қаласы әкімдігінің білім бөлімінің № 28 мектеп-гимназиясы» КММ
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімдері

Аннотация

Өзектілігі Ы.Алтынсариннің ой тұжырымы бүгінгі заман үрдісімен үндес. Ағартушылық жұмысы кеше де уақыт биігінен көріне алған, бүгін де мол сұранысқа жауап беретін, болашақ ұрпақ санасына да тәрбиелік әсер беретін, өздерінше ой түйіп, өзіне түсінік алуына мүмкіндік туғызатын танымдық мәні терең еңбектер.

Мақсаты Ыбырай шығармаларын оқыта отырып, жас ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды, адамгершілікті сіңіртіп, өмірде қолдана білуге шақыру.

Түйінді сөздер: педагогикалық мұрасы, тәлім-тәрбие, жас ұрпақ, ізгілік, актуалды, заманауи.

Аннотация

Актуальность Педагогические мысли Алтынсарина, имеющие глубокий смысл, соответствует современным тенденциям. Несмотря на промежуток времени педагогика Алтынсарина вчера и сегодня остается актуальной, востребованной. Педагогическая заповедь великого педагога играет огромную роль в воспитании, прорастающего поколения. Познавательная ценность его трудов очень большая, она позволяет думать креативно, самостоятельно делать выводы и направлено на функциональную грамотность.

Цель: Привитие духовных ценностей, навыков функциональной грамотности через чтение произведений Алтынсарина.

Ключевые слова: педагогическое наследие, воспитание, подрастающее поколение, добро, актуальный, современный.

Abstract

Relevance The actuality of this work is that the ideas of Ybyrai Altynsarin are due to nowadays. His educational works was so deep and meaningful that it had found its place not only in his time, but it could be realised in upbringing future generation.

Goal The goal of this work is to bring up young generation through reading Ybyrai Altynsarin's works.

Key words: pedagogical heritage, education, young generation, humanity, actuality, due to nowadays.

Жарты ғасыр ғұмырында ұлтына қызмет етуден жалықпаған, халық игілігі үшін жан аямай еңбек етудің үлгісін көрсеткен ұлы ағартушы-қаламгер, қоғам қайраткері Ы.Алтынсариннің тарихтағы орны ерекше. Елінің болашағы – жас ұрпақты білімдер етіп тәрбиелеуде қазақ халқы алдындағы еңбегі айшықталып танылып, әлдеқашан тиісті бағасын алған.

Ыбырай атамиздың ізгі ойлары, педагогикалық идеялары, оқу-ағарту жайы мен оны өркендетуге қажетті ұстанымдары нақты әрі терең көрсетілген. Жас жеткіншектерді ұлтжанды ұрпақ етіп тәрбиелеу міндетін іске асыру тетігі ұстаздарға тікелей байланысты екенін, оқытушылардың түсіндірулерінің ұғымдылығына негізделу керектігін ұмытпауды, оқытушылық әдістерге екінші қатардағы бір нәрсе деп қарамауды аманат етті. Шығармашылығына ой тоқтатып, көз жүгірте қарасақ, түгел дерлік халық ағарту ісіндегі тәлім-тәрбие мәселесіне арналғанын байқаймыз. Олай болса, халықтың жарқын болашағын өнер-біліммен тығыз байланыста қарастырған Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық мұрасында білім мен ізгіліктің негізін қалайтын өзінің өзектілігін жоғалтпайтын, қайта күн өткен сайын жарқырай түсетін идеялары мол және берері көп. «Мен

өз дәуіріміңнің, жаңғырығымың», – деп, В. Гюго айтқандай, Ыбырай да XIX ғасырдың екінші жартысындағы бейнелі сөздерінің қуатымен туған халқын ұйқыдан оятқан, білім алу жолына бағыттаған, тып-тыныш жатқан қазақ даласының жаңғырығы болды. [5, б.120] Ы.Алтынсариннің ағартушылық жұмысының қайсысын алсақ та, кеше де уақыт биігінен көріне алған, бүгін де мол сұранысқа жауап беретін, болашақ ұрпақ санасына да тәрбиелік әсер беретін, танымдық мәні терең еңбектер. Ыбырайдың ой тұжырымы бүгінгі заман үрдісімен де үндес. Ол жазба әдебиетінің алғашқы қарлығашы ретінде барлық жанрға жаңалықтар енгізіп, көркем әңгіме, новелла жазудың жақсы үлгісін көрсетті. Бар мәселе – іс-әрекетті бастау, оған бұлақтың көзін ашқандай жан бітіру. Жан бітірілген, көзі ашылған бұлақ дарияға айналатыны сияқты дамып, жетіліп, адам баласын бұрын – соңды болмаған жаңа асуларға, биіктерге жетелейді. Ы.Алтынсарин – қазақ халқының тарихында оның бітім-болмысындағы осындай кәусар бұлақтың көзін ашқан, негізін салған тарихи тұлға.

Мазмұны жағынан Ыбырай әңгімелері әділдікке, ізгілікке, адамгершілікке, талаптылыққа, өнерпаздыққа, тапқырлыққа, тазалыққа, ақылды іске, білімділікке, жомарттыққа, қайырымдылыққа, зеректікке, отырықшылыққа, кәсіпқорлыққа, шынайы достыққа, еңбекке шақырады. Балаларға ақыл айтып, ой салып, тәкаппар, еріншек, ұқыпсыз болмауға, жақсылыққа әуестеніп, жамандықтан аулақ болуға баулиды. Жалпы алғанда оның әңгімелері – негізінен, дидактикалық прозаның жақсы үлгілері.

Ыбырай әңгімелерін үш топқа бөлуге болады: оның бірі – новелла, екінші – ауыз әдебиетінде қалыптасқан ертегі – аңыз үлгісіндегі әңгіме, үшінші – өнеге сөздерге толы көлемі шағын әңгімелері. [2, б.66] Олар оқушылардың жас ерекшелігі мен қабылдауына лайық өзіндік ұлттық сипатымен ерекшеленеді. Сондай әңгімелерін тұтастай қарастырғанда тақырыптарына қарай топтай отырып, идеялық мазмұны, кейіпкерлері, құрылысы ашылады. Әңгіме мазмұнына сай бүгінгі өмірмен байланыстыру, оқушылардың шығармашылық қиялын, ой-өрісін дамыту мақсаты қойылады. Әр адам өз еңбегімен күн көріп, кәсібін, өнерін жетілдіруге тиіс. Жазушы өзінің өлеңдеріндегі сияқты, әңгімелерінде де еңбекті негізгі мәселе деп көтереді. Адамды мұратқа жеткізетін ең бір құдіретті күш еңбек деп біледі. Ы.Алтынсариннің оқу-ағарту саласындағы еңбегі – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың қанатты сөзінде «Еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың ұлттық жалғыз мемлекетінің нығайып-көркеюі жолында жан теріңді сығып жүріп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі өзің екеніңді ұмытпа» – деген сөзімен қазіргі заман талабымен астасып жатқандығы байқалады. [3.]

Ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан халықтың асыл мұрасын, өнегелі тәлім-тәрбиесін Ыбырай Алтынсариннің еңбектерінен молынан ұштастырамыз.

Алтынсарин қазақ балаларын дарынды, туысынан зерек етіп бейнелейді. Қарапайымдылық, жинақтылық, кейіпкердің басындағы күйініш-сүйініш мұндай әңгімелерінде талапты ақылмен, жігерлілікпен, алға қойған мақсатын жеңіп шығу жолында шиеленісіп жатады. Еңбек тақырыбына жазған шағын әңгімелерін белгілі жүйемен сипаттау жөн.

«Асыл шөп», «Таза бұлақ», «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Әке мен бала», «Дүние қалай етсең табылады?», «Байлық», «Қыпшақ Сейітқұл», «Бай баласы мен жарлы баласы», «Киіз үй мен ағаш үй», т.б. әңгімелері-өзінің ұлттық сипатымен, өнегелілігімен, бейнелілігімен, көркемдігімен есте қалатын туындылар әрі балаларды еңбек-сүйгіштікке баулиды. Бұл шығармаларды өткенде ұстаздың шеберлігі қажет. Ол әңгімелерді бала санасына жеткізумен қатар оны әр баланың жеке іс-тәжірибесімен байланыстырып, әңгімені, не мысалды талдау барысында әр балаға «сіз не істер едіңіз?» деп, оны дәл сол оқиға жағдайына түсіру қажет. Соның нәтижесінде бір іс-әрекетті әркім өзінше орындайтынына көз жеткізуге болады. Өйткені, әркімнің мүмкіндігі әр түрлі, біреу тез қабылдайды, біреу жай қабылдайды. Ы.Алтынсарин хрестоматиясында еңбекпен келген игіліктің баянды болатынын көрсететін мысалдар молынан кездеседі. Алды-

мен бір эпизодқа құрылған «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш», «Әке мен бала» әңгімесінің ерекшелігі аталуы керек. Алғашқысында әке мен бала арасындағы сұрақ-жауапқа тура өсиет болса, екіншісінде әке мен баланың диалогынан туындаған шағын әрекет бар. Екі әңгімедегі өнеге мен өмір танытарлық ғибрат ұқсас. Ал «Атымтай Жомарт» әңгімесінде еңбек сүйгіш жанның күнделікті әрекетінен туған бір ғана диалогпен Жомарттың өмір бойғы ісінің өнегелілігін, даналығын тәлім етеді де, астамшылық жасамау, қайырымды болу, басқаға өз ісімен үлгі болу, еңбекпен табылған дәмді қадірлеу, қайырымдылық сияқты адамгершілікке үндеп, оқушыларына аз сөзбен көп ой салады. Ол бай болса да отын жарып, су тасудан ешбір қашпаған көрінеді. Мұның себебін сұрағандарға мынадай уәж келтіріпті: «Әуелгісі, әдемі ат, асыл киім, асқан дәулетті өне бойы әдет етсең, көңілге жел кіргізеді, сол желіккен көңілмен өзіммен терезесі төмен бейшаралардан жиреніп, көз салмай, кемшілікке жәрдем беруді ұмытармын деп қорқамын. Екіншіден, бар бола тұрып мен жұмыс қылсам, мұның кемшілік емес екенін біліп, кейінгілер үлгі алсын деймін. Үшіншіден, күн сайын өз бейнетіммен тапқан бір-екі пұлға нан сатып алып жесем де бойыма сол тамақ болып тарайды, еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі, сіңімділігі болады екен. Төртіншісі: Құдай тағаламның берген дәулетін өзімсініп тиісті орындарына жаратпай, көбісін өзім ішіп-жеп, өзім тұтынсам, мал берген иесіне күнәһар болармын деп қорқамын» – деген екен. [1, б.112] Міне, тәрбиелік мәні өте жоғары, берері көп, қарапайым мысал. Осы әңгімені қазіргі уақытта ата-анасының еңбегін бағаламай, табысын оңды-солды шашып, қымбат көлікті айдап жүрген жастарға жеткізіп, халықтың өнегелі сөздерін санасына құя білу-мұғалімдер біздердің парызымыз. «Қыпшақ Сейітқұл», «Киіз үй мен ағаш үй» атты әңгімелерінде жазушы шаруа жайын, кәсіп түрлерін айта келіп, жерді игеруді, отырықшы өмірдің артықшылықтарын насихаттайды. Ағайынды ересек екі адамның өмір бойғы әрекетінің нәтижесін баяндайды. Мұнан балалар үшін тәрбиенің қаншалықты маңызды роль атқаратынын байқауға болады. Шын мәніндегі адам бақыты таза еңбекте. Өзінің жеке таза еңбегімен күнелтудемін деп айта алатын адам еркін және бақытты. «Қорек тап бейнеттен де тәңірің жәрдем, Телмірме бір адамға мұндықпенен», – дейді ғалым-педагог Ы.Алтынсарин. Өз еңбегімен күнелту адамның қадір-қасиетін, абыройын арттырады, айналасындағыларға сыйлы етеді. Сонымен қатар мұғалімнің өмірдегі еңбекпен байланыстыра оқушының дамытып айта білуін ұйымдастыруында, тәрбие тамыры халық қазынасында, соның қадір-қасиетінде екенін ұғындыра білуінде. Еңбекке тәрбиелейтін әңгімелерінің ішіндегі ең биік шыңы – «Бай баласы мен жарлы баласы». Оқушылардың дүниетанушылық қызметін айқындауда шығарманың негізгі идеясын, детальдарын тауып көрсету үлкен роль атқарады. Екі баланың бір тәуліктегі әрекеті арқылы екі түрлі тәрбие мен өмірге бейімділігі суреттеледі. Еңбекке шақыру мұнда тура үгіт сөз емес, шынайы бейнелердің ісімен айтылады. Әңгіме мазмұны ұлттық тәрбие ұясынан қанатталған ұрпақ өкілдеріне жақсы таныс. Екеуі құрдас бола тұрса да, Асан өмір қиындығы басына түскенде күйрек, жігерсіз, оның еңбексіз тоғышар болып өсуінде. Ал Үсен болса өмір тәжірибесін көрген, төзімді, халық қазынасын көңіліне тоқып, жадында сақтаған тапқыр екені әрбір ісінен көрініп тұр. Егер өзінді-өзін еңбекке, ұқыптылыққа баулып, ата-ана сөзіне құлақ салып, шынығып өссең, Үсен сияқты өмірге икемді, қиыншылыққа мойымайтын, өршіл боласың, ал еңбексіз арамтамақтықпен өссең, Асан сияқты икемсіз, енжар боласың деген тәрбиелік түйінін оқушының өзі жасауына ой салады. Осындай шығармалар оқушыларды ойландырып, өздерінше ой түйіп, өзіне түсінік алуына мүмкіндік туғызады.

Ы. Алтынсарин қазақ халқының әдет-ғұрпын, даналығын, салт-дәстүрлерін, ырым-нанымдарын өзінің бізге мәлім балаларға арналған көлемі шағын әңгімелерінде кеңінен насихаттағанын білеміз. Тоқсан ауыз сөздің, тобықтай түйінін түйетін мақал-мәтелдердің табиғаты да оның шағын әңгімелерінде кездеседі, яғни кішкене әңгіменің өзіне мол мағына сыйғыза алған. Жалпы, Ы. Алтынсариннің «Бай баласы мен жарлы

баласы» атты әңгімесі халықтың үш даналық өсиетіне негізделген:

1. Асанның тұзаққа түскен үйрекпен балалыққа салынып ойнап, оны ермек етіп ауылға барайық деген пікіріне, Үсеннің адал құспен ойнамай, оны тек қана бауыздап, қорек ету керек деп әке өсиетін ес тұтқан тұсын салыстыра көрсету жазушының шеберлігінің бір айғағы.

2. «Елді жердің ұрысы, далалы жердің бөрісі болады» – деген әке өсиетін жадында сақтаған Үсен естілік танытып, түнімен ұйықтамай, жанындағы жолдасын күзетіп шығады. Үсеннің бұл естілігі екі баланың сол түннен аман шығуының және бір себепкері болады.

3. Екі баланың елсіз далада адасып кету кезінде Үсеннің әкесінің айтқан: «Далада жүріп адассаң, молалы жерде су болады, сулы жерде ел болады» – деген өсиетін сақтауының арқасында ауылдарын адаспай тауып алады. [1, б.152] Екі баланың іс-әрекетін жана технология элементтері бойынша салыстырады.

Ы. Алтынсариннің шағын әңгіме жазудағы шеберлігінің тағы бір көрінісі оның өз ойын тұспалдап айтуы болып табылады.

Жалпы қазақ халқының қасиетті сандарына үш, жеті, тоғыз, қырық сандары жатады. Әңгіменің үш өсиетке негізделуі, Үсеннің жұртта қалған үш затты тауып алуы (пышақ, ине, қыл), өзендегі балықтардың үш түріне сипаттама берілуі (шабақ, шортан, алабұға), түнде жаққан отқа (құрт, көбелек, құмырсқа) түсуі кездейсоқ емес. Ы. Алтынсарин шығарма сында басынан аяғына дейін «үш» санын тұспалдап келтіру арқылы қазақ халқына киелі «үш» ұғымның балалар сапарының сәтті аяқталуына игі әсері бар деген ойды нақты айтпаса да, тұспалдап танытады. [4,б.299] Бұл мысал да жазушы шеберлігінің бір айғағы іспеттес. Шығармаларды өскелең ұрпаққа ұлттық құндылықтарды көңіліне тоқтытып, әкенің өнегесін үйреніп, өмірде қолдана білуіне кең жол аша отырып, өз тәжірибемде халықтық педагогика негіздерімен байланыстыра талдап, оқытып келеміз. Мұғалім мен оқушының ынтымағы артып, шәкірттің пәнге деген қызығушылығы оянуы үшін оқу мен ұлттық тәрбиені ұштастыра отырып оқытудың маңызы зор.

Бұл әңгімелерді оқытуда әр түрлі жұмыстар жүргізуге болады. Оларды өмірмен байланыстыру, сол арқылы оқушылардың ой дүниесін, өмір танығыштығын дамыту, еңбекке деген сүйіспеншіліктерін арттыру, тәрбиелік мақсаттарды жүзеге асыру. «Бұл халық өзінің табиғи жаратылысында әр нәрсені білуге құмар және ұғымпаз зерек халық», – деп қазақтың халықтық жақсы қасиеттерін әйгілей отырып, Ыбырай Алтынсарин оның болашағына зор сеніммен қарайды.

Жалпы Ыбырай әңгімелерінің табиғилығы, шындылығы, ақырын сөйлеп, анық басуы да өзіндік бір әлем іспеттес.

Түйіндеп айтсам, Қазақ даласында ұлы адам, ұлы ұстаз, ұлы ағартушы Ыбырай Алтынсарин бейнесі тарихта мәңгілікке жазылған құдіретті есім болып қала берері сөзсіз. «Жақсының хаты өлмейді» демекші, жас ұрпақ үшін берері көп қазақ халқының ұлт ретінде қалыптасуы жолында аянбай тер төккен, өнегелі өмір жолдары бүгінге үлгі, ертеңге аманат заманымыздың заңғар жазушысының бірі – Ыбырай Алтынсарин кемеңгерлігінің бір ғана мысалы осындай!

Әлемдік білім кеңістігінің белсенді мүшелерінің бірі болып отырған қазіргі Қазақстандағы білім беру ісінің жандануына, дамуына Ыбырай Алтынсарин мұрасының берері мол.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ы.Алтынсарин. Қазақ хрестоматиясы. 2 басылым. – Алматы: Білім, 2007. – 112,152 б.
2. Ә.Сыдықов. Ы.Алтынсариннің педагогикалық идеялары мен ағартушылық қызметі.– Алматы.: Мектеп, 1969. – 66 б.
3. Ақорданың баспасөз қызметі// Елбасының қанатты сөздері. URL: <https://www.inform.kz/> – Астана.: ҚазАқпарат. (26.04.2016).
4. Х.Сүйіншәлиев. XIX ғасыр әдебиеті. – Алматы.: Ана тілі, 1992. – 299 б.
5. Ламашев Ә. Ыбырай Алтынсарин (Семинарий). – Алматы. Ана тілі.: 1991. – 120 б.